

СЕРГІЙ АДАМОВИЧ

*завідувач кафедри теорії та
історії держави і права навчально-
наукового юридичного інституту
Прикарпатського національного
університету імені Василя Стефаника,
доктор історичних наук, професор*

Михайло Павлович Чубинський – державотворець Української революції 1917 – 1921 рр.: між українською ідентичністю і російською індоктринацією

У квітні 1918 р. в Україні до влади прийшов гетьман П. Скоропадський. За його дорученням формуванням Ради Міністрів займався М. Василенко – відомий громадський діяч, заступник міністра освіти Тимчасового уряду, член ЦК партії кадетів. Увечері 2 травня під головуванням гетьмана відбулося перше засідання уряду. Посаду міністра судових справ посів М. Чубинський. Цьому сприяли особисте знайомство з М. Василенком і високий авторитет ученого-правника [8].

На формування М. Чубинського саме як українського державного діяча впливало: 1) виховання у родинному хуторі поблизу м. Борисполя (тепер Київська область); 2) тиск батьківської пам'яті – видатного українського етнолога, фольклориста, громадського діяча, поета, автора слів національного гімну «Ще не вмерла України [10, с.813-815]. Саме тому відомий юрист добре володів українською мовою, знав українську літературу, навіть мав наукові публікації українською мовою. Напередодні Першої світової війни співпрацював з московським журналом «Украинская жизнь», редагованим О. Саіковським і С. Петлюрою [8]. Так, у 1913 р. Чубинський опублікував статтю «Українська національна ідея та її правові постулати», що була однією з перших спроб юридичного обґрунтування права України на національну самобутність [11]. Зокрема в статті науковець писав: «Коли любов до свого нероздільна з повагою до чужого, коли боротьба за свої національні права поєднується з ви-

знанням таких же прав кожної іншої нації, тоді національна ідея дає людству всі свої найкращі плоди й ні в чому не є перешкодою майбутньому коли-небудь великому союзу народів» [5, с.24].

Водночас Російська імперія знищувала національну самосвідомість поневолених народів. Крім того, М. Чубинський в дитячі роки залишився без батька і не зазнав у повній мірі його безпосереднього світоглядного впливу. Консервативна атмосфера Київського університету ім. св. Володимира, тривала наукова і викладацька діяльність в імператорських навчальних закладах (Московський університет; Демидовський юридичний ліцей (Ярославль); Харківський університет; Петербурзький; Юріївський (Тартуський) університети і т.д.), визнання юридичною спільнотою Росії його наукових досягнень, призначення Тимчасовим урядом сенатором сформували в М. Чубинського російську лояльність. Стажування в європейських університетах сприяло утвердженню ліволіберальних поглядів, які привели його до Конституційно-демократичної партії, обираючи членом її Центрального комітету. Природно, що М. Чубинський не сприйняв Жовтневий переворот у Петрограді й після ліквідації більшовиками Урядового сенату повернувся до Києва. Чубинський так описує у своїх спогадах реакцію на початок революційних подій 1 березня 1917 р.: «Боже мій, що за хаос і безладдя довкола! Тисячі озброєних солдатів і блукають, і сидять, і лежать покотом у коридорах; маса сторонньої, ультрадемократичного виду публіки. Ніде ні сліду якої б [те] не було організованості та дисципліни» [4].

У підсумку М. Чубинський з 8 травня по 24 серпня 1918 був міністром судових справ (з 15 липня – міністром юстиції) і водночас (травень-липень 1918 – в. о. заступника голови Ради Міністрів). Брав участь у підготовці законопроектів про заснування Академії наук, про громадянство тощо. З липня 1918 р. Чубинський став сенатором, головою Карного генерального суду Державного сенату.

Державний діяч мав репутацію одного з авторитетних членів Кабінету Міністрів, був добрим оратором, вільно володів українською мовою, за відсутності керівника уряду Ф. Лизогуба головував на засіданнях уряду [7, с.157].

Уже 7 травня на засідання уряду М. Чубинський виніс питання, яке складалося з двох частин: від чийого імені вершити суд і про мову в судовому діловодстві. З першого – було все зрозуміло – «іменем закону Української Держави». А от щодо мови у судочинстві, переважною більшістю членів уряду (8 проти 2) було ухвалено постанову, у якій констатувалося, що чинне в Україні законодавство

не перекладене українською мовою і не встановлена юридична термінологія, то «обов'язкове судомовлення на українській мові тільки внесе непорозуміння при тлумаченні і застосуванні законів і відсторонить від участі у веденні справ цілий ряд видатних юридичних діячів і адвокатів, які ще не володіють українською мовою». Міністерство судових справ мало терміново створити комісію для розробки юридичної термінології українською мовою, негайно приступити до перекладу російського законодавства. Постанова уряду дозволяла надалі до перекладу законів українською мовою зберегти в судочинстві й судомовленні мову російську. Всім чиновникам судового відомства було запропоновано у чотиримісячний термін вивчити українську державну мову [6, с.146-147].

В інтерв'ю газеті «Последние новости» М. Чубинський заявив, що «буде старатися проводити українізацію суду з відповідною поступенністю». Це дасть можливість залишити на місцях багато цінних судових діячів, невідготовлених зараз вповні до негайного переходу на українську мову. Міністр також повідомив, що вже розпочав створення комісій для спішного вироблення правничої термінології українською мовою та перекладу законів. У відповідь опозиційні політичні партії (Український народно-державний союз), 21 травня 1918 р. оприлюднили звернення, в якому піддали нищівній критиці Кабінет Міністрів. У тому числі, М. Чубинському закидалося: «В суді знову запанувала російська мова, яка поки що об'явлена рівноправною з українською. Суддями навіть на вищі посади призначаються люди не з громадян Української Держави. Міністр судових справ дбає не про утворення українського суду, а про збереження прав і привілеїв бюрократів бувшої самодержавної Росії». Один з авторів відозви В. Винниченко не відмовився від такої оцінки й у своїй праці «Відродження нації»: «Міністр юстиції – М. Чубинський (кадет чи безпартійний, малорос, під час урядування ворог українства)». Міністр уряду В. Зеньковський негативно оцінював моральні якості М. Чубинського: «Це був відомий російський криміналіст, людина великого адміністративного досвіду, владна, хитра, розумна, по суті (хай вибачить мені М.П.!) безпринципна людина» [6, с.146-147].

Колега М. Чубинського по урядовій праці Д. Дорошенко писав про нього: «Я читав статті проф. Михайла Чубинського, в «Українській жити» і тим самим вважав його за «свою» людину. До того ж він говорив прекрасно українською мовою і, видно було, пишався цим. Однак ближче ознайомлення з ним як з політичним діячем і як з людиною не сприяло розвитку моїх симпатій до Чубинського: в його поведінці дуже помітно виявлявся кар'єризм, а в

його поводженні було щось нещире, роблене» [3, с.320]. Водночас більшість сучасників характеризували М. Чубинського як визначного ученого-правника, спеціаліста в галузі кримінального права, кримінолога європейськими рівня.

Уже в травні 1918 р. міністр здійснив кроки для стабілізації політико-правової ситуації в країні. Так, за поданнями М. Чубинського уряд ухвалив закони про тимчасову заборону публічного продажу нерухомого майна, про тимчасове розповсюдження української державної влади, про тимчасове улаштування судової влади по території Кобринського, Пружанського, Брестського і Більського повітів Гродненської губернії, Пінського повіту Мінської губернії, Ковельського і Володимир-Волинського повітів Волинської губернії, які були приєднані до Української Держави. Міністр юстиції отримав право власною владою призначити на згаданих територіях мирових суддів і голів з'їздів на термін до 1 січня 1922 р. Був також схвалений порядок публікації затверджених гетьманом законів. 30 травня М. Чубинський вніс на схвалення урядом закон про обігницью державних службовців у цивільних і присягу у військових відомствах [6, с.147-148].

М. Чубинський намагався обмежити самоуправство німецьких та австро-угорських військ. Зокрема, наказ командувача німецькими військами в Україні фельдмаршала Г. Ейхгорна про запровадження німецьких військово-польових судів призвів до необґрунтовано широкого застосування їх юрисдикції до громадян України. 28 травня з ініціативи М. Чубинського було зроблено подання до німецького штабу про бажаність більш точного визначення підсудності німецьким військовим судам, а також інформування про такі випадки української прокуратури. Наступного засідання Кабінет Міністрів обговорив цю ж проблему стосовно австро-угорських військових судів [2, с.418].

Прийняття закону про громадянство Української Держави 2 липня 1918 р. А. Денікін оцінював як розрив «з російською культурою і державністю». Водночас розробку цього законопроекту здійснила комісія під головуванням М. Чубинського, до якої були включені такі відомі правники, як Б. Кістяковський і Є. Спекторський. Усі російські піддані, які перебували в Україні на час видання нового закону, визнавалися громадянами Української Держави. Небажачі мали протягом місяця подати відповідну заяву в управління місцевого старости «для запису в особливий алфавіт підданих і громадян чужих держав». Подвійне громадянство не допускалося.

Особи, які зреклися українського підданства, могли просити про його повернення не раніше 5 років після зречення. Закон був ґрунтовним, містив 3 розділи і 23 статті. До нього додавалося присяга вступників до українського громадянства. Воно містило обіцянку бути завжди вірним Українській Державі як своїй Батьківщині, охороняти інтереси держави, всіма силами допомагати їй славі і розквіту, не жаляючи для цього навіть і свого життя [6, с. 148-149].

Водночас керівництво міністерства мало визначитися з моделлю судової системи Гетьманату. М. Чубинський свого часу стажувався в університетах Відня, Берліна, Лейпціга, Брюсселя, Лондона і був добре обізнаний із судоустроєм європейських держав. Відома йому була й судова традиція Гетьманщини XVII–XVIII ст., яку намагалася відродити Центральна Рада, створивши Генеральний суд УНР. Однак він запропонував провести судову реформу на кшталт дореволюційного судоустрою Росії. У середині травня при міністерстві створюються комісії з підготовки законопроектів про Державний сенат, судові палати, військову юстицію. До цієї роботи залучалися російські правники, які перебували в Києві, зокрема колишні сенатори і віцепрокурори Російського Урядового сенату [7, с. 156].

8 липня 1918 р. П. Скоропадський затвердив закон про утворення Державного сенату. Він мав десять розділів і 59 статей. Відмінявся закон Центральної Ради про Генеральний суд УНР, а, замість нього, утворювався Державний сенат «яко вища в судових і адміністративних справах інституція». Устрій, компетенція, обсяг прав Державного сенату тимчасово визначався ще імперським законодавством. Сенат складався з 45 членів, які входили до трьох генеральних судів – Адміністративного, Цивільного і Карного, та 10 – Загального зібрання. Кожен з генеральних судів мав прокурора та його заступників. Орієнтація на судову систему царських часів виявилася й у відновленні Судових палат (Київської, Харківської та Одеської). Для забезпечення їх функціонування поверталася чинність російського законодавства. Окремим законом врегульовувалася проблема військово-судових установ. Військові суди поділялися на вищі, корпусні та дивізійні [7, с. 159-160].

Щодо призначених сенаторів, то навіть Д. Дорошенко, безпосередній учасник тих подій і послідовний критик русофонства уряду, вже ретроспективно визнавав, що Державний сенат «скупчив у своїх рядах цвіт юридичної думки і практики колишньої Російської імперії» [7, с. 163].

Після погодження урядом складу майбутніх сенаторів Ф. Лизогуб оголосив про залишення М. Чубинським посади міністра юстиції і

запропонував його кандидатуру в члени Державного сенату. Однак П. Скоропадський 3 серпня призначив президентом Державного сенату міністра освіти М. Василенка. Гетьман у спогадах дав оцінку діяльності М. Чубинського на посаді міністра: «Кадет чистісінької води. Прекрасно говорив. Знав це і любив себе слухати, що в достатній мірі затягувало засідання Ради Міністрів. У звичайний час був би прекрасний міністр юстиції, який залишався завжди на точці зору закону, але в наш час був жахливим сповільнювачем. Праві неодноразово бігали до мене і вказували, що правосуддя тихо налагоджується, завдяки Чубинському... Чубинського-сина українці не визнавали, хоча я зовсім не погоджувався з ними. По їх поняттям треба було набрати в міністерство юстиції людей лише їх крайнього українсько-галицького зразка, яскравих шовіністів, зовсім не рахуючись з освітою, і стажем...» [9, с. 169].

М. Чубинський був шокований і глибоко ображений, усвідомлюючи свою професійну перевагу як відомого теоретика кримінального права, професора провідних університетів Росії, колишнього сенатора. Призначений головою Карного генерального суду, невдовзі він склав повноваження і виїхав в розташування Добровольчої армії. Там працював над створенням Урядового сенату як вищої судово-адміністративної інстанції для територій Півдня Росії і зайняв посаду обер-прокурора [7, с.163]. Водночас на думку Р. Пирого, М. Чубинський в очах А. Денікіна був латентним українським сепаратистом, але він визнавав його як теоретика права, поміркованого ліберала, який не прийняв революцію з її свавіллям і правовим нігілізмом [6, с. 154]. У своїх спогадах російський генерал приписував Чубинському слова, що його політика «сильно вдарила не тільки по самостійникам, але і по всіх тих, хто стояв на ґрунті державної єдності Росії і автономії України, високо цинив російську мову... бажав широких прав і для своєї мови, яку вони гаряче любили по заповіту Шевченка «не цуратися свого» [1, с.143].

Д. Дорошенко згадує, що коли Чубинський дізнався про «успіхи об'єднаної галицько-української армії напередодні здобуття Українською Галицькою Армією Києва, то почав робити заходи, щоб якось зблизитися до правительства УНР» [3, с.320]. Однак після краху режиму А. Денікіна науковець емігрував до Королівства сербів, хорватів та словенців і у 1920 р. став професором кафедри в Белградському університеті, а в 1922 р. переїхав до м. Суботіци, де викладав кримінальне право і процес на юридичному факультеті тамтешнього університету, а також суттєво прислужився у напрацюванні кримінального та кримінально-процесуального законодавства [10, с.813-815].

Отже, М. Чубинський, окрім визначного внеску в національну та світову науку в галузі права, докладав значних зусиль для відродження Української Держави. Уже у своїй статті в «Українській жити» у 1913 р. – «Українська національна ідея та її правові постулати» науковець на юридичній основі обґрунтував право на існування української мови, і його погляди на мовне питання співзвучні із сучасним мовним законодавством об'єднаної Європи. Однак державницька діяльність М. Чубинського була наслідком подвійної ідентичності – національної самоідентифікації та індоctrиниції його свідомості в результаті впливу державної машини Російської імперії.

У короткий термін перебування М. Чубинського на посаді міністра юстиції уряду Ф. Лизогуба він намагався надати державним справам організованості та законності. Так, прийняття закону про громадянство стало фактичним розривом з російською культурою, запровадження присяги для державних службовців, заходи для поширення української влади на приєднаних територіях Білорусі й Волині, спроби обмежити самоуправство німецьких та австро-угорських військ об'єктивно свідчили про державницьку позицію М. Чубинського. Водночас критикована опозиційними партіями судова реформа на зразок російської імперської системи визначалася тим, що сам М. Чубинський тривалий час був співтворцем цієї системи і тому сприймав її як життєздатну. Відмова від одномоментної українізації судової системи продемонструвала бажання М. Чубинського зберегти професійні, але русифіковані кадри в системі національного судочинства і здійснити фахову українізацію юридичної термінології.

Бібліографія

1. Деникин Очерки русской смуты. Т.5. Берлин: Медный всадник, 1926. 368 с.
2. Діячі Української революції 1917-1921 рр.: Енциклопедичний довідник. – Зошит 1 / Відп. ред. Верстюк В.; Відп. секретар Кудлай О.; Автори: Басара-Тилищак Г., Бойко О., Буравченков А., Верстюк В., Корольов Г., Кудлай О., Лупандін О., Осташко Т., Павлишин О., Пиріг Р., Рубльов О., Скальський В., Тимченко Р. НАН України. Інститут історії України. К.: Інститут історії України, 2022. 443 с.
3. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє-минуле (1914-1929). Мюнхен, 1969. 543 с.
4. Зі спогадів професора М.П. Чубинського «Рік революції 1917». URL: <https://www.alexanderyakovlev.org/almanah/inside/almanah-doc/71739>

5. Нагорна Л. Поняття „національна ідентичність” і „національна ідея” в українському термінологічному просторі. *Політичний менеджмент*. 2003. №2. С.14-30.
6. Пиріг Р.Я. Діяльність урядів гетьманату Павла Скоропадського: персональний вимір / НАН України. Інститут історії України. К.: Інститут історії України, 2016. 518 с.
7. Пиріг Р. Створення Державного сенату Української Держави (травень–вересень 1918 року). *Проблеми вивчення історії Української революції 1917-1921 рр.* 2024. Вип. 18. С. 148-166.
8. Пиріг Р. Чому син Павла Чубинського не успадкував батьківське українофільство? URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2023/01/22/162311/> (перегляд 08.12.2024).
9. Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918. Київ-Філадельфія, 1995. 493 с.
10. Усенко І. Б. Чубинський Михайло Павлович [7(19) листоп. 1871 - 19 січ. 1943]. *Велика українська юридична енциклопедія*. Харків: Право, 2016. Т. 1:Історія держави і права України. С.813-815.
11. Усенко І. Б. Чубинський Михайло Павлович. *Антологія української юридичної думки. Т. 7. Кримінальне право. Кримінальний процес*. К.:Вид. Дім «Юрид. кн.», 2004. С. 409-414.